

RICCARDO MANDELLI

SON SULTAN

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN
SANREMO'DA ÖLÜMÜ

İLK DEFA YAYINLANAN
BELGELERLE

SON SULTAN
Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanremo'da Ölümü
Riccardo Mandelli

TİMAŞ YAYINLARI | 4011
Osmanlı Tarihi Dizisi | 108

PROJE EDITÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Filiz Dıgıroğlu, Zeynep Berktaş

DÜZELTİ
Ümran Tüzün

KAPAK TASARIMI
CumbaCo

1. BASKI
Mart 2016, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-2238-0

9 786050 822380

TİMAŞ YAYINLARI
Cađalođlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Riccardo Mandelli, Torino 2011 "L'ULTIMO SULTANO, Come l'impero ottomano morì a Sanremo" orijinal adıyla Lindau s.r.l. tarafından yayınlanan bu kitabın Türkiye'deki tüm yayın hakları Timaş Yayınları'na aittir. İzinsiz yayınlanamaz. Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
TEŞEKKÜR	13
KİM KİMDİR?	15
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON SULTANLARI ...	15

I. BÖLÜM

SALTANATA DOĞRU	29
DİKENLİ TAHT	42
SALTANATIN KALDIRILMASI	63
BİZANS'TAN KAÇIŞ	71
BÖLÜNEN HALİFELİK	79
PROGRAM DEĞİŞİKLİĞİ	88

II. BÖLÜM

SANREMO	95
HALİFELİĞİN KALDIRILMASI	100
SİLAH PATLIYOR	108
ÖN SORUŞTURMA	114
SİYASİ VE ADLİ KOMPLİKASYONLAR	118
REŞAD'IN EVE DÖNÜŞÜ	125
SÜRGÜNDE HAYAT	128
KUTSAL İTTİFAK	135
MUSTAFA KEMAL'DEN KARŞI ATAK	139
TÜRKİYE'NİN DOĞU SINIRI	145
HUKUKİ GÖRÜŞ	152

İNGİLTERE İLE İTALYA ARASINDAKİ ENTRİKALAR....	154
SANREMO CAMİSİ	157

III. BÖLÜM

REŞAD DAVASIYLA İLGİLİ GELİŞMELER	163
YENİ GELEN	168
FAŞİZM VE HİLAL	171
REİSİCUMHURUN ÖZEL HAYATI	174
MUSSOLİNİ LİBYA'DA	178
RESMİ MAKAMLARDAN TEMİNAT	182
BEKLEMEDE.....	187
BEKLENTİ ARTIYOR.....	192
ŞAİR VE DİĞER KOMPLOCULAR.....	195
HİLAFET KONGRESİ	200
MUSTAFA KEMAL'İN KARARI	203
REŞAD DAVASINDA İLK SORGULAMALAR.....	204
İSLAM DÜNYASINA BİLDİRİ.....	210
ARNAVUT'UN İFADESİ.....	212
İLKBAHAR TUFANI	215
SON GÜN	217

IV. BÖLÜM

MERHUMUN MACERASI BAŞLIYOR.....	225
ŞAŞKINLIK VE HÜKÜMLER.....	228
KAHİRE'DEKİ SONUÇLAR	232
FAUSTO ZONARO, OSMANLI'NIN RESSAMI.....	234
ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDEN BİR ŞAHİS.....	238
AİLE TOPLANTISI	239
MERHUMUN MACERASI SÜRÜYOR	242
MUSSOLİNİ SENATO'DA	246
SON ONURLANDIRMA	250
TUTUKLAMA.....	253

SORGU HÂKİMİ.....	258
ŞÜPHELER ARTIYOR.....	264
LİDERİN YETENEKLERİNE DAİR ŞÜPHELER	269
SULTAN VE KEMAL: İFŞAATLAR	270
BİR CASUSUN KARİYERİ	274
YÜZLEŞME	282
SANREMO'YA VEDA	285

V. BÖLÜM

REİSİCUMHURA TUZAK.....	291
SULTAN'IN HAREMİNDE.....	296
REİSİCUMHURU KİM KURTARDI?.....	299
ŞAM'DA BİR MEZAR	300
İZMİR MAHKEMELERİ	305
HÜRRİYET	311
BÜYÜKELÇİ'NİN DERSİ.....	314
ANLATILAN OLAYLARA DAİR BİR YORUM	323
İTALYA VE TÜRKİYE'NİN BİRBİRİNDEN KOPMASI	327
ZEKİ BEY'İN İSTİKBALİ.....	332
SULTAN'IN MİRASI VE BORÇLARI	337

VI. BÖLÜM

YENİ SİYASİ SUÇLAR	343
ALBAYIN SONU	351
KISALTMALAR	354
KAYNAKÇA	355
İNDEKS	361
FOTOĞRAFLAR VE BELGELER.....	369

KİM KİMDİR?

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON SULTANLARI

II. Mahmud (1808-1838)

I. Abdülmecid (1839-1861)

Abdülaziz (1861-1876)

V. Murat (1876)

II. Abdülhamid (1876-1909)

V. Mehmed Reşad (1909-1918)

VI. Mehmed Vahdeddin (1918-1922)

Abdülmecid Efendi (1868-1944)

Abdülaziz'in oğlu ve Vahdeddin'in kuzeni. 1922 yılında, hali-feliğin dinî "yükünü" üstlenmekle birlikte, Mustafa Kemal tara-fından lağvedilmesi hasebiyle sultanların "siyasi" kimliğini üst-lenememiştir. 1924 yılında halifelik kaldırılınca, hanedanın geri kalaniyla birlikte sürgüne gitmiştir. Son yıllarını Côte d'Azur ve Paris'te geçirmiştir.

Ali Haydar (1889-1968)

Vahdeddin'in kızı Ulviye Sultan'ın ikinci eşi.

Avni Paşa

1875 yılında doğan Avni Paşa'yla ilgili olarak (bu ve benzeri şahıslara ait bilgi 1926 yılında Sanremo sorgu hâkimine verdikleri ifadelerle sınırlıdır. Avni ellidört yaşında olduğunu beyan etmiştir.), 1928 yılından itibaren herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Baş-yaver Avni Paşa, Vahdeddin döneminde Bahriye Nazırlığı, Harbiye Nazırlığı görevlerinde bulundu. Mayıs 1919 yılında Anadolu'ya gitmesinden önce Mustafa Kemal ile temasa geçti. Kemalistlerin

zaferinin ardından hainler listesinde yer aldığı için ülkeden kaçarak Romanya ve Fransa’da yaşadı.

Bahaeddin

Sami Bey’in büyük oğlu ve Vahdeddin’in torunu. 1904’te doğdu.

Beranger, Giuseppe (1880-1953)

Sorgu hâkimliği görevinin ardından Sanremo mahkemesinde başkanlık yaptı. Reşad Paşa’nın ölümüyle ilgili soruşturmayı yapan kişidir.

Chamberlain, Austen (1863-1937)

1924 ile 1929 yılları arasında İngiltere Dışişleri Bakanı, 1929 Nobel Barış Ödülü sahibi, geleceğin Başbakanı Neville Chamberlain’in üvey kardeşi.

“Damad” Ferid Paşa (1863-1937)

Vahdeddin’in kızkardeşinin ikinci eşi olması hasebiyle “Damad” lakabıyla anılır. Sultan Abdülmecid’in damadı olan Ferid, Londra’da Büyükelçilikte kâtiplik yaptı. Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın kurucularındandı. Vahdeddin döneminde sadrazamlığa yükseldi. Mustafa Kemal milliyetçilerine karşı mücadele etti. 1922 yılında İstanbul’dan kaçtıktan birkaç ay sonra Mentone’de öldü.

Emine Nazikeda (1866-1941)

Vahdeddin’in 1885 yılında evlendiği ilk eşi. Sultan’ın kızları Ulviye ve Sabiha’nın annesidir.

Mehmed Ertuğrul Efendi (1912-1944)

Vahdeddin’in tek erkek evladı. İstanbul’dan kaçıışı esnasında babasına eşlik etti.

Fatma Nimet (Nevzat)

1902’de doğdu ve 90’lı yıllarda vefat etti. Sultan’ın son eşi. 1924 yılında, Osmanlı Hanedanı’nın geri kalanı gibi Türkiye’den kovularak sürgüne gitti.

Hacer Hanım

Reşad Paşa'nın eşi. Kocasının cinayete kurban gittiğine inanıyordu.

Harington, Charles (1872-1940)

İngiliz generali. İstanbul'un işgali için yollanan birliklere komuta eden kumandan olarak, 17 Mayıs 1922 tarihinde Vahdeddin'in Malaya adlı gemiyle kaçmasını organize etmiştir.

Hayreddin Abdullah

1910 yılından itibaren Vahdeddin'in muhasibi. 1896'larda Habeşistan'da dünyaya geldi. Sanremo'daki sürgününde de Sultan'ın yanındaydı.

Hümeyra (1917-2000)

Vahdeddin'in torunu, Ulviye'nin ilk eşi İsmail Hakkı Bey'den olan kızı. Bir süre Sanremo'da büyükannesi Emine Nazikeda ile beraber yaşadı.

İbrahim Halil

1875 doğumlu, 1894 yılında Sultan'ın hizmetine giren esvabçıbaşı.

İnşirah

Vahdeddin'in eski eşi ve Zeki Bey'in kızkardeşi. Boşanmasının ardından Kahire ile Zanzibar arasında oldukça hareketli bir yaşam sürdü. 1964 senesinde İstanbul'da öldü.

İsmail Hakkı Bey (1881-1971)

Ulviye'nin ilk eşi, Hümeyra'nın babası ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu. İstiklâl Savaşı esnasında İstanbul'dan ayrılarak milliyetçilere katıldı. Karısı boşanarak Ali Haydar ile evlendi.

Gümülcineli İsmail Hakkı

İttihat ve Terakki Fırkası'nda yer alan Osmanlı siyaset adamı. Vahdeddin'in saltanatı esnasında Bursa Valiliği yaptı. Milliyetçile-

rin karşısında yer aldığı için Mustafa Kemal'in zaferinin ardından sürgüne gitmek zorunda kaldı.

Lotti, Pietro

1885 doğumlu, Sanremo'da Reşad'ın ölümünü araştıran Toscanalı polis komiseri.

Mahmud İbrahim

Sultan'ın, Beşiktaş'ta 1855'lerde doğan berberi. 1894 yılından itibaren Vahdeddin'in hizmetinde çalıştı.

Mahir Mahmud

1867'lerde doğan Beratlı Arnavut. Kendisini Sultan'ın "özel kâatibi" olarak tanımlardı. Eski Çanakkale valisi olan Mahmud, İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Vahdeddin'in maiyyetine katıldı. Mustafa Kemal kendisini "kara listede" 53. isim olarak belirlemişti.

VI. Mehmed, Vahdeddin (1861-1926)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son sultanı. Abdülmecid'in oğlu olan Vahdeddin 1918 yılında tahta çıktı. 1922 yılında saltanatın kaldırılmasının ardından bir İngiliz kruvazörüyle Türkiye'den ayrıldı. Bir süre Ortadoğu'da gezindikten sonra Mekke'ye yerleşmeye çalıştı. Ölene kadar yaşamını geçireceği Sanremo'da ikamet etti ve 1926 yılında vefat etti.

Martini, Ettore

1873 yılında Murialdo'da doğdu. 1921 ilâ 1923 yılları arasında Sanremo Mahkemesi'nde kraliyet savcısı olarak görev yaptı. Daha sonra Roma'da bakanlık müfettişliğine atandı. 1944 yılından itibaren izleri kaybolmuştur. Emekli olmuş olması gerekir ama hizmet vermeye devam etmenin yollarını aramıştır. Ailesi cumhuriyetçilerin hattının arkasında kalmıştır.

Mazhar Sadullah Ağa

1871 senesinde Habeşistan'da doğan muhasip. 1900 yılından itibaren Vahdeddin'in hizmetinde çalıştı.

Mediha Sultan (1856-1928)

Vahdeddin'in kızkardeşi. İlk evliliğinden oğlu Sami Bey doğdu. İkinci evliliğini Damad Ferid Paşa ile yaptı.

Moreno, Osvaldo (1896-1984)

Vittorio Veneto şövalyesi, avukat, Parlamento üyesi. 1924 yılında, PNF sıralarından Sanremo kolejine seçildi.

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)

Osmanlı paşası ve Birinci Dünya Savaşı kahramanı olan Atatürk, savaşın galip güçleri ve Yunanistan'ın Osmanlı'yı paylaşma planlarına karşı verilen mücadelenin karizmatik lideridir. 1922 yılında saltanatın kaldırıldığını ilan etmiş ve 1923 yılında kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Bir dizi cesur ve radikal, laik reformla ülkeye mevcut düzenini kazandırmıştır.

Necip Melhame

1864 yılında doğdu. Selim Melhame Paşa'nın küçük kardeşidir. Abdülhamid döneminde resmî olarak Maliye Nazırlığı'nda görev yapmakla birlikte, gerçekte gizli polis örgütünün başındaydı ve Sultan'ın güvenliğinden sorumluydu. Jön Türk İhtilâli [1908] ardından yargılanmakla birlikte bir şekilde kaçmayı başardı. 20'li yıllarda Paris'te öldü.

Neslişah Osmanoğlu (1921-2012)

1921 yılında İstanbul'da doğdu. Vahdeddin'in torunu ve Sabiha Sultan ile Ömer Faruk Efendi'nin ilk kızıdır (1923 ve 1926'da doğan diğer iki kızın adları Hanzade ve Necla'dır).

Ömer Faruk Efendi (1898-1969)

Halife Abdülmecid ile Sabiha Sultan'ın oğludur. İlk kızının doğumunun ardından Mustafa Kemal'e katılmaya çalışmış ama Paşa bir telgrafla kendisini evine yollamıştır.

Orsini Baroni, Luca (1871-1948)

1925'ten itibaren İstanbul'daki İtalya Büyükelçisi. 1933 yılında kraliyet senatörü seçilmiştir.

Pertev İrfan Bey

1880'lerde Arnavutluk'ta doğdu. 1925 sonlarında Vahdeddin'in maiyyetine katılan birden çok dil bilen casus. Özgeçmişinde Fiume işgali sırasında D'Annunzio'nun Budapeşte'de ajanlığı gibi birçok esrarengiz komplocu eylemler yer almaktadır. Zeki Bey'i suçlayanların başında yer almıştır.

Reşad Ahmed Paşa

1865 ilâ 1870 arası bir tarihte doğdu. 15 Mart 1924 tarihinde Sanremo'da öldü. 1897 yılından itibaren Vahdeddin'in özel doktoru olarak çalıştı ve kendisine sürgününde eşlik etti. Kemalist bir casus olmakla suçlandı ve gizli bir İslami topluluk tarafından tehdit mektupları aldı.

Salih Fuad

Reşad Paşa'nın damadı. 1924 yılında Sanremo'ya gelerek cezazeyi teslim aldı.

Sami Bey (1880-1961)

Vahdeddin'in kızkardeşi Mediha Sultan'ın ilk evliliğinden olma oğlu. Bahaeddin'in babası. Damad Ferid Paşa'nın ölümünün ardından 1922 yılında kaçtığı Fransa'dan tüm ailesiyle birlikte Sanremo'ya geldi.

Selim Melhame Paşa (1851-1937)

Beyrut doğumlu olan paşa, Marunî Hristiyanlarındandır. İmparatorluğun başkentinde hızlı yükselen bir siyasi kariyeri olmuştur. Ülke içinde ve dışında önemli görevler üstlenmiş ve 1891 yılından itibaren Abdülhamid tarafından önce Yıldız İstihbarat Teşkilatı'na yerleştirilmiş, sonra da Orman ve Maadin Nezareti'ne getirilmiştir. Jön Türkler'in gücü ellerine geçirdiği 1908 yılında

İtalyan Büyükelçiliği'ne ait gemiyle İstanbul'dan kaçtı. 1920'lerde Sanremo'ya yerleşti.

Şadiye Meveddet

1895 yılında İzmit'te doğdu. Vahdeddin'in eşi ve 1912 yılında doğan oğlu Ertuğrul'un annesi.

Şükrü Hakkı Mustafa Bey

1874 yılında doğdu. 1892 yılından itibaren baştütüncü olarak Vahdeddin'in hizmetine, dolayısıyla da kara listeye girdi. Sultan'ın ölümünün ardından hizmetçileriyle birlikte ama sefalet içinde Sanremo'da yaşamını sürdürdü.

Tahir Bey

Monarşiye sadık kalan bir Osmanlı albaydır. Yanyalıdır. 1885'te doğdu ve Sultan'a sürgününde eşlik etti. 1924 yılından itibaren Roma'daki Hicaz Elçiliği'nde askerî atâşe olarak görev yaptı. Daha sonra Arabistan'a çağırıldı. 1926 yılında Fransa'da ortaya çıktı. 1928'in sonlarına doğru izini kaybediyoruz.

Tarık Mümtaz Göztepe (1891-1977)

Osmanlı ordusunda subay ve Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın yaveridir. 150'likler listesinde yer aldı. Sürgünde yaşadı. Sultan'ın ölümünden birkaç hafta önce Sanremo'ya geldi. O döneme ait hatıralarını ve Vahdeddin'e ait kısa bir biyografi bırakmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra gazeteci ve yazar olarak çalışmıştır.

Ulviye Sultan

Vahdeddin'in büyük kızı. Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu Hakkı Bey'le evlendi ve kızı Hümeyra dünyaya geldi. Kocasını milliyetçilere katılınca boşandı ve Ali Haydar Bey'le evlendi.

Vehib Paşa

Mustafa Kemal karşıtı Osmanlı paşası. İtalya'da İtalyan hükümeti için gizli operasyonlarda ve Türkiye ile Fiume arasında silah

ve uyuşturucu kaçakçılığında görev aldı. 1924 yılında cinayetle sonuçlanan bir hırsızlık olayı nedeniyle yargılandı. Sürgündeki Sultan'la işbirliği içinde oldu.

Zeki Zekeriya Bey

Osmanlı ordusunda Kafkas asıllı albay. 1875 yılında Sinop'ta doğdu. Vahdeddin'in eski eşi İnşirah'ın kardeşidir. 1919 yılında mebus seçildi ve Sultan ile birlikte İstanbul'dan kaçtı. Reşad aleyhine suçlamalarda bulundu. 1926 yılında doktorun ölümünden sorumlu tutularak tutuklandı. İtalyan adaleti tarafından yürütülen soruşturma neticesinde aklandı ve Osmanlı Hanedanı'yla birlikte Nice'e taşındı. 1928 yılında, belki de intihar ederek öldü.

Zonaro, Fausto (1854-1929)

Abdülhamid döneminde Osmanlı sarayında ressam. En önemli İtalyan oryantalistlerdendir. 1891 ilâ 1910 yılları arasında, fotoğrafçı olan eşi Elisa Pante ile birlikte İstanbul'da yaşadı. Çok sayıdaki eseri, Osmanlı dünyasının son dönemine tanıklık etmemizde eşsiz bir role sahiptir. Jön Türk İhtilâli nedeniyle İtalya'ya döndü ve ailesiyle Sanremo'ya yerleşerek ölene kadar çalıştı.

I. BÖLÜM

SALTANATA DOĞRU

Mehmed Vahdeddin, Osmanlı tahtının vârisi olarak halk içine ilk kez, bir imparatorun, Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in cenazesi nedeniyle çıktı. Kendisini, sonbahar rüzgârının eteklerini uçuşturduğu, nişanlarla kaplı gösterişli üniforması içinde, devrik siyah bıyıklarıyla ve ahenkli adımlarla bir dönemi gömmeye giderken görüyoruz.¹

1916 yılının sonlarıydı. Savaşın gidişatı, akıbetle ilgili tahminlerde bulunmaya izin vermiyordu. Türkler, Çanakkale Boğazı'ndaki çıkarma teşebbüsünü geri püskürtmüş ve müttefik birlikleri bu acımasız topraklarda arkalarında çoğu Avustralyalı ve Yeni Zelandalı onbinlerce ölü bırakmıştı. İngilizlerin Dicle üzerinden Mezopotamya'ya sızma girişimi engellenmiş ama kurguladıkları ve T.E. Lawrence tarafından yönetilen Arap Ayaklanması, İstanbul'un Ortadoğu'daki toprakları üzerindeki kontrolünü yitirmesine neden olmuştu. Avrupa cephesinde de durum son derece belirsizdi. Viyana, imparatorluğuna bağlı halkları bir arada tutmak için çaba sarf etmiş olan hükümdarının kalıntıları çevresinde toplanıp Ausburgların merkezi olma görkemini son kez kutlayabilirdi.

Osmanlı'nın Veliahd Şehzadesi, su birikintilerinden kaçınarak, Bavyera ve Bulgaristan krallarının ardından ilerlediği sırada elli beş yaşındaydı.

Vahdeddin, saray dışına çıktığı nadir zamanlardan birinde, hayatının en önemli karşılaşmasını, kendisini mahvedecek olan kişiyle yaşayacaktı.

1 İnternette, örneğin Google'a "Funeral Procession Emperor Franz Joseph" yazdığınızda filmin bölümlerini bulabilirsiniz.

Bu şahsın adı Mustafa Kemal'di. Bir gün gelecek, isminin sonuna Atatürk yani "Türklerin Atası" sıfatı eklenecekti.

Viyana'da bu cenazenin yaşandığı sene, merkezî imparatorluklar ve İstanbul'daki müttefikleri için hiç mi hiç verimli bir sene sayılmazdı. Verdun Alman saldırılarına karşı direnmiş ve Ortadoğu'da İngiliz saldırıları neticesinde Kudüs düşmüştü. Ama henüz bir yenilgi söz konusu değildi: Geleneksel düşman yani Rusya, devrim nedeniyle karmaşa içindeydi ve İtalyanlar Caporetto faciası ardından geri adım atmak zorunda kalmışlardı. 13 Aralık 1917 tarihinde, Avrupa kıyısında Boğaz'a nazır Yıldız Sarayı'nın uçsuz bucaksız halılarla kaplı, altın yıldız sıvalı, kristal avizeli, seramikler ve Osmanlı ordusunun zaferlerini kutlayan tablolarla bezeli salonunu dolduranlar, rüyalarında nihai zafer hayalleri görmeye devam edebiliyorlardı.

Toplantıya katılan bir davetli daha vardı. Görünümü o denli sıradandı ki, Mustafa Kemal ile yanındaki kişi önce kim olduğunu çıkaramadılar.

Şehzade Vahdeddin, bir divanın sağına ilişti ve derin bir meditasyon içindeymişçesine gözlerini yumdu. Bir zaman geçtikten sonra gözlerini açarak iki askere, kendileriyle tanışmaktan memnun olduğunu ifade etti. Ve gözleri tekrar kapandı. Biraz sonra yine katatonik halinden sıyrıldı ve birlikte seyahat edeceklerinin doğru olup olmadığını sordu.

Mustafa Kemal iki gün sonra Almanya'ya hareket edeceklerini ve istasyonda buluşacaklarını belirtti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin gelecekteki kurucusu, saraydan ayrılırken, tahtın vârisinin kendisinde elim bir etki bıraktığını anlatacaktı. Bu muydu sultan olacak zat? Böyle bir şahıstan ne beklenebilirdi ki?

Nitekim Sirkeci Garı'nda önsezisinin isabetli olduğu meydana çıktı: Vahdeddin sivil kıyafetlerle gelmiş ve peronda yerini alan şeref kıtasını müstakbel bir padişahın kalıbına hiç de uygun olmayan bir şekilde selamlamıştı.

Böylesine ağır bir eleştiri içeren, adeta kısa bir süre sonra olacakların habercisi sayılabilecek bu yorumun, 1926 yılı başlarında bir Türk gazetesinde yer alan röportajına binaen bizzat Mustafa Kemal'e ait olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.²

Saltanat treni Trakya'nın karlarla kaplı düzlüklerinde yol almaya başladığında, kompartımanına kapanan Mustafa Kemal'in sıkıntı içinde olması ve karanlık bir gelecekle ilgili düşünceler altında ezilmesi için nedenleri bulunuyordu. Çanakkale zaferinin kahramanı ve müttefik birliklerinin çökertilmesini sağlayan bu zat, hükümetin hatalı taraf tutma politikası nedeniyle ülkeyi tüm zamanların en kötü bozgununa uğrattığına inanmaktaydı. Nitekim eylül ayında, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Alman kumandanının stratejilerini alenen eleştirmişti. Rusya'nın çöküşü bile görüşünü değiştirmeye yetmemişti. Ekim ayında cepheden ayrılmış ve İstanbul'da, hesabını ödemekte zorlandığı Haliç'e nazır büyük bir otel olan Pera Palas'a çekilerek hükümete karşı umutsuz darbe planları üzerinde düşünmeye başlamıştı. Şehzadeye eşlik etmesinin istenme nedeni, muhtemelen güçlü bir muhalifin ayak altından çekilmesi olmalıydı. Mustafa Kemal ise bu seyahatin bazı sürprizler doğurabilme olasılığını göz önünde bulundurarak görevi kabul etmişti.

Vahdeddin kendisini özel vagonunda beklediğine dair haber yolladığında istediği fırsat eline geçti. Şehzade, Yıldız Sarayı'nda karşılaştığı, hükümetin şüphelerini uyandırmamak için kişiliksiz rolü oynayan şahıs değildi artık. Mustafa Kemal karşısında, üzerinde etki yaratmaya değen, keskin ve harekete geçmeye istekli birini buldu. Bu iki zat, gerek eğitim gerekse karakter açısından birbirlerine taban tabana zıt olmakla birlikte gücü eline geçiren kişilerin ortak bakış açısına sahiptiler: İttihat ve Terakki Fırkası ile imparatorluk peşpeşe kayıplar yaşamaktaydı ve Almanya'nın müttefiki olarak savaşa girmek trajik bir hata olmuştu. Enver, Talat ve Cemal ülkeyi felakete sürüklüyordu.

2 *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesi: Bkz. *Oriente Moderno*, cilt. VI (1926), n. 4, s. 198.

Mareşal ve Şehzade, kana bulanmış sınırlara doğru yol alan kadifelerle döşeli vagona karşılıklı oturarak birbirlerini incelediler. Aynı trende muhtemelen, Vahdeddin'in, kendisine Sanremo'daki sürgününde eşlik edecek olan özel doktoru Reşad Paşa ile maiyyetindeki diğer kişiler de bulunuyor olmalı. Belki de Mustafa Kemal, Reşad Paşa'ya muayene bile olmuştur. Ne de olsa Gelibolu kahramanının sağlığı iyi sayılmazdı. Böbrek sancısı çekiyor ve cepheden döndükten sonra da devam eden enfeksiyon sorunları yaşıyordu.

Almanlar Türk delegasyonunu hendekleri denetlemeye götürdüler ve katliamın gerekliliğine ilişkin algıyı güçlendirmeye çalıştılar. Mustafa Kemal alkol nedeniyle bir iki gaf yapsa da, Ludendorff ve Hindenburg gibi generalleri delici eleştirileriyle köşeye sıkıştırarak savunmaya geçmeye zorladı. Bir gün Kayzer, Brandenburg Kapısı'na iki adım mesafede bulunan Berlin'deki Adlon Oteli'ne gelerek müstakbel Sultan'ı ziyaret etti. II. Wilhelm, müttefikinin dostluğunu ve sadakatini öven, nihai zafer için önemini, görevdeki yetkililere karşı hissettiği sınırsız güveni, Enver'in askerî yeteneğini ve benzeri konuları vurgulayan resmî bir konuşma yaptı. Vahdeddin'in cevabı her ne kadar diplomatik üsluba uygun olsa bile, lafını Kayzer'i susturan, tedirgin eden ve şüpheye düşüren kinayeli kelimelerle bitirecekti.

Osmanlı delegasyonu İstanbul'a 4 Ocak 1918 tarihinde döndü. V. Mehmed yani Sultan Mehmed Reşad'ın ölümcül diyabetik komplikasyonlar eşliğinde gelişen paratifo kökenli ateşle kavrulmasına, dolayısıyla da Vahdeddin'in uzun süredir beklediği tahta çıkmasına tam tamına yedi ay vardı.³

3 Berlin ziyareti şu kaynaklara dayanılarak anlatılmıştır: John P. Kinross, *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal*, Quill, New York 1992, s. 128-36. I Jaen Deny, *Les souvenirs du Gâzi Moustafa Kemal*, REI, 1, 1927, s. 117-22. Atatürk'ün Türkçe dışında yazılmış en önemli biyografisi Andrew Mango'ya aittir: *Atatürk*, The Overlook Press, Woodstock-New York 1999. Yakın zamanda İtalyanca güzel bir eser de yayımlanmıştır: Fabio L. Grassi, *Atatürk: il fondatore della Turchia moderna*, Salerno, Roma 2008. Sultan V. Mehmed'in hastalığı ve ölümü için bkz. *The Times*, 8 Haziran 1918, s. 9 (Londra'da yayımlanan gazetenin arşivine internetten ulaşmak mümkündür).

Vahdeddin'in sultan olmasına kadar geçen yıllara dair fazla bir bilgi bulunmuyor. Kendisiyle ilgili sahip olduğumuz az sayıdaki bilgi, oldukça sıradan bir yaşam sürdürdüğüne delalet etmekte. Ama gelecekteki yaşamı için aynı şeyleri söyleyemeyiz. Aslında Osmanlı tahtında gözü olanların hatırlanmaya değer bir hayat sürmeleri zaten mümkün değildi. Nitekim sürekli saklanmak ve padişah tarafından fark edilmemek için ellerinden geleni yapmak zorunda kalmışlar, akrabalarının entrikalarıyla, komplolarıyla ve zehirlenme riskiyle yüzleşmişlerdir. İmparatorluğun altın çağlarını yaşadığı dönemde yeni bir padişahın tahta çıkması, kardeşlerinin, kutsal Osmanlı kanının bir damlasının bile harcanmaması için ipek halatlarla boğularak öldürüleceği anlamına gelirdi. Vahdeddin'in şansına bir süredir bu adetten vazgeçilmişti. Unvan artık eski padişahlardan birinin en büyük oğluna veriliyor ve akrabaları ise en kötü ihtimalle hapsediliyor veya gizlice ortadan kaldırılıyordu.

Veraset kanunu beraberinde, tahta aday olanın bir dizi matem dönemini -ki her zaman doğal nedenlerden kaynaklanmazdı- yaşaması olasılığını getirdiğinden, taht vârisleri için en akıllıca davranış, sağlıklarının, kısmetlerinin ve kaderlerinin iyi olmasını umut ederek hayatta kalmayı başarmaya çalışmaktı.

Mehmed Vahdeddin 4 Ocak 1861 günü, Boğaz'a bakan, beyaz mermerden yapılmış Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya geldi. 1839 yılında tahta geçen ve kendinden önceki padişahın başlattığı ve *Tanzimat Fermanı* olarak bilinen reformları hayata geçiren I. Abdülmecid'in oğluydu. İmparatorluk, şiddetli bir kriz dönemi geçirmekteydi. Gerek teknolojik gerekse askerî alanda Avrupalı devletlerin gerisinde kalmış ve 1700 sonlarından beri Kuzey Afrika'daki kontrolünü kaybetmeye başlamıştı. 1821 senesinde Yunanistan bağımsızlığını ilan etti. Batı güçleri ise korktukları için değil de İstanbul hükümeti, nam-ı diğer Bâb-ı Âli'yle olan karşılıklı saygıdan dolayı nihai hamleyi yapmaya cesaret edemiyorlardı. Herkesin hemfikir olduğu nokta, devletin hayatta kalabilmesi için tek çıkış yolunun radikal bir modernleşme hareketi olduğu yönündeydi.

I. Abdülmecid döneminde, sarığın yasaklanarak yerine fesin kullanılması⁴ ve Dolmabahçe Sarayı benzeri Batılı mimariye sahip eserlerin inşası gibi fiziksel dönüşümlere şahit olunduğu kadar, ordunun yeniden yapılanması, eğitim, hukuk ve mali sistemler gibi daha derin mevzularda islahatlara da şahit olundu. Ufak tefek yapılmış Sultan'ın rehberliğinde ilk üniversitelerin kurulması, ceza hukuku ve medeni hukukun Fransız hukuk sistemine göre yenilenmesi, gayrimüslimlere uygulanan mali ayrımcılığın sonlandırılması hayata geçirildi. Rusya'ya karşı girişilen Kırım Savaşı'nda İngilizler ve Fransızların yanında yer alan İmparatorluk, Avrupa'nın politika platformunda kendine bir yer garantilemişe benziyordu.

Abdülmecid, oğlu Vahdeddin'in doğduğu yılın Haziran ayında vefat edince yerini, büyük bir mücadele sevdalısı ve kendisi gibi ilerici Abdülaziz'e bıraktı. O da, Abdülmecid'in başlattığı reform politikasını sürdürecekti. Vahdeddin'in annesi Gülistû Hanım, birkaç aylık oğlu ve beş yaşındaki kızı Mediha ile Eyüp'e taşınmak zorunda kaldı. Eyüp'te, Haliç'in kıvrımlarında, İslam dünyasının en önemli camilerinden biri ve mezar taşlarını, ışığa susamış ağaçlar misali güneşe çeviren mezarların yamaçlara tırmandığı bir kabristan yer almaktadır.

İşte Gülistû burada koleraya yakalandı ve vefat etti.

Annesiz kalan öksüz çocuğu ablasından ayırırlar ve Sultan'ın bir diğer eşi olan Şayeste Hanım tarafından evlat edinilir. Vahdeddin, analığının otoriter rehberliği altında Ortaköy'de bir sarayda büyür. İleze, üzgün, kepçekulaklı bir çocuktur. Hani bir oyunda rol alsa korkuluk rolünün kendisine son derece yakışacağı söylenebilir. Bir fotoğrafçı tarafından on yaşındayken fotoğrafı çekilen küçük oğlanı uzak bir noktaya, muhtemelen tekinsiz bir yere bakarken görüyoruz. Heyecanlı ve bulanık bakışlı gözlerinde mor gölgeler oynuyor ve gözbebekleri, acıdan nasibini almış birinin gözbebeklerini andırıyor.

4 Yazar her ne kadar I. Abdülmecid dönemi islahatı olduğunu söylese de "sarığın yasaklanarak yerine fesin kullanılması" II. Mahmud dönemi reformlarındandır. (ç.n.)

Abdülaziz'in donanma için yaptığı harcamalar devlet bütçesinde büyük bir borç deliği açılmasına neden olmuştu. Heybetli Padişah, 1876 yılında nazırları tarafından tahttan indirildi ve birkaç gün sonra da bilekleri kesilmiş olarak ölü halde bulundu. Hekimler, intihar ettiğini ilan ettiler.

Tahta çıkma sırası Abdülmecid'in oğullarından biri olan V. Murad'a gelmişti. İmparatorluğun otuzüçüncü padişahı olacaktı. Kendisi masondu ve Fransız kültürüne karşı derin bir hayranlık beslemekteydi. Abdülaziz'in ölümünü duyunca düşüp bayılmış, kendine geldiğinde de bir buçuk gün süresince istifrağ etmiştir. Ardından kendisini alkole, daha doğrusu şampanyaya vermiştir. Akıl sağlığıyla ilgili bir teşhis konana kadar doksanüç gün süreyle tahtta kalır ve yerini, kendisini derhal zorunlu ikamet hapsine mecbur edecek olan üvey kardeşi II. Abdülhamid'e bırakır.

Bu olaylar vuku bulduğu sırada Vahdeddin henüz on beş yaşında bir çocuktur. Üniforması ve belindeki kılıcıyla özgüvenli bir duruş sergilemeye çabalasa da, ergenliğinde bile insanları rahatlatan bir duruşa sahip sayılmazdı.

II. Abdülhamid, 1842'de dünyaya gelmişti. Dolayısıyla da V. Murad'ın yerine tahta çıktığında henüz otuzdört yaşındaydı. Neredeyse bir o kadar süre boyunca da tahtta kalacaktı. Önceleri, kendisini becerikli bir reformcu olarak görenleri rahatlatmaya çalıştı. Gizli liberal bir topluluğun üyesi olduğu zannediliyordu ve Osmanlı elit sınıfının çoğu genci gibi samimi olarak ülkenin yenilenmesini arzu ettiği düşünülüyordu. İlk iş olarak, savaşı İstanbul'a taşıma hazırlıkları yapan Rusya'yı izole etme umuduyla, İmparatorluğu çağdaş monarşiler arasında konumlandıran Kanun-ı Esasi'yi ilan etti.

Savaş yine de patlak verdi ve Osmanlılar için yenilgiyle sonuçlandı. 1878 yılında gerçekleşen Berlin Kongresi, Sırbistan ve Romanya'yı bağımsız devletler olarak tanıdı ve Bulgaristan'a, Bâb-ı Âli'nin her tür hâkimiyetini ortadan kaldıran mutlak bir özerklik tanıdı. Bosna ve Hersek ise, resmen İmparatorluğa ait

olarak kalsa bile Avusturya ordusunun kontrolü altına girdi. Kıbrıs İngiliz himayesine bırakıldı.

Abdülhamid, *tanzimatın* iflasının belgesi sayılan böylesine ağır bir çöküş karşısında Meclis'i feshetti ve 1878 tarihli Kanun-i Esasi'yi askıya aldı. 1878 yılından itibaren de mutlak bir padişah olarak hüküm sürecek ve kan dökücü manasına gelen "Kızıl Sultan" lakabını alacaktı.

Öte yandan İmparatorluk, merkezîyetçiliği, sanayileşmeyi reddetmesi ve tüm Müslümanların başı olarak hilafete ağırlık vermesine rağmen kendi düzeni için tehlike olarak görmediği her tür iştiraki kabul ederek Avrupa ile olan bağlarını zorlamaya devam etti. Ordusu, Avrupalı görevliler tarafından eğitilmekte, yeni eğitim kurumları kurulmakta, sansüre rağmen basın gelişmekteydi. Bir demiryolu ağı inşa edildi ve denizcilikte iletişim yöntemleri daha etkin hale getirildi. Etnik yelpazesi geniş İmparatorluğa karşı en büyük tehditi oluşturan Ermeni Ulusal Hareketi de, Sultan'ın, 1894 ilâ 1896 yılları arasında acımasızca binlerce kişiyi öldürtmesiyle engellendi.

Uyguladığı siyaset ülkenin dağılmasını engellemiş olsa da II. Abdülhamid, idari kadrolarda ve orduda filizlenmeye başlayan reformcu elit zümrenin desteğini kaybetmeye başlamıştı. İdeolojik olarak belirli bir muhalefetten ziyade, Aydınlanma Çağı filozoflarından sonra üretilmiş, Batı tarzı düşünme yapısının her katmanında yer alan bazı emeller söz konusuydu. Sesi en fazla çıkan muhalifler ülke dışında yaşamaya zorlanıyordu. Ülkede kalanlar ise polislin pençelerinden kurtulabilmek Carbonaria⁵ ya da Masonlar benzeri gizli topluluklar halinde organize olmuşlardı. Aralarından bazıları Selanik Makedonya Risorta İtalyan Locası tarafından kabul edildi.⁶

5 19. yüzyıl başlarında İtalya'da liberal ve yurtsever düşünceleri savunan gizli örgüt. (ç.n.)

6 Angelo Iacovella, *Il triangolo e la mezzaluna. I Giovani Turchi e la Massoneria italiana*, Istituto Italiano di Cultura di Istanbul, İstanbul 1997. Barbara De Poli, *Il mito dell'Oriente e l'espansione massonica italiana nel Levante*, in *Storia d'Italia*, Annali 21 (La Massoneria), Einaudi, Torino 2006, s. 634-54.

Muhallifler Avrupa’da, “Kızıl Sultan” a karşı olanlar, Jön Türkler olarak tanınıyorlardı. Yüzyıl başlarında bazıları bir araya gelerek, pozitivist bir yaklaşıma ve siyasi mücadele için radikal bir vizyona sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurdular. Rejimin diğer muhalifleri ise özel girişimin geliştirilmesine vurgu yapmakta ve etnik-dinî toplulukların desantralizasyonunu⁷ savunmakta, dolaşısıyla da Fransızların merkezîyetçi modeline karşı çıkmaktaydılar. Aralarında, Prens Sabahaddin gibi İmparatorluk kanı taşıyan bazı korkusuzlar da vardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti radikallerinin gözünde reformcuların savunduğu hürriyetler, monarşinin gücünün temellerini oluşturan toplulukların olağan ayrıcalıklarının maskeleyilmesi olarak görülebilirdi.⁸ Sosyalist ideoloji ise muhtemelen sanayide zayıf kalınması hasebiyle, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki siyasi gelişmelerde önemli bir rol oynayacak kadar gelişmedi.

1908 yazında, büyük tarihî değişimlere eşlik eden şaşırtıcı tesadüflerdenden biri gibi, bir ihtilâl patlak verdi. Balkanlar’da, aralarında Enver’in de yer aldığı bir grup subay hükümete karşı ayaklandı ve düzeni kurmak amacıyla gönderilen temsilciler öldürüldü. Abdülhamid, asilerden ziyade, şahsi korkuları nedeniyle 30 yıldır askıya alınan Kanun-i Esasi’yi derhal yürürlüğe koydu ve seçimlere yeşil ışık yaktı. O an itibarıyla gerçek bir ayaklanma baş gösterdi ve İstanbul’dan İzmir’e, oradan hareketin başlangıç noktası olan Selanik’e kadar İmparatorluğun tüm şehirlerinde kolektif bir heyecan ve taşkınlıklar silsilesi patlak verdi: Mutlakîyet sona ermişti. Yeni bir barış ve ilerleme çağı başlıyordu. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Museviler, bu coşkuya ve sokaklardaki şenliklere kol kola katılıyordu.

Avrupa bu gelişmeleri, Ortadoğu’daki bir tür Fransız devrimi olarak değerlendirdi ve hükümetler bu durumdan nasıl yarar sağlayabileceklerini araştırmaya başladılar. Avusturya, Bosna-Hersek’i kendi idaresine katma kararı alırken Bulgaristan nihai

7 Merkezi yönetimden yerel yönetimlere doğru yetki, görev ve kaynak aktarımı, adem-i merkezîyet. (ç.n.)

8 Aykut Kansu, *The Revolution of 1908 in Turkey*, Brill, Leiden 1997, s.157-92.